

С.Ф. ІВАНОВА

КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ І ПРАБЛЕМА ІХ ВЫВУЧЭННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Определяется понятие «крылатые слова» в узком и широком понимании, характеризуются их языковые свойства и предлагаются два аспекта квалификации: функциональный и этимологический, рассматривается проблема изучения крылатых слов в белорусском языке.

Linguistic characteristics of winged words being described and the concept of «winged words» in its narrow and broad sense being defined, the two aspects of qualifying winged words are suggested in the paper, namely the functional aspect and the etymological one. The problem of studying winged words in the Belarusian language is considered as well.

Крылатыя словы можна вызначыць як разнастайныя па змесце і граматычным афармленні ўстойлівыя выразы і асобныя словы, якія шырока распаўсюджаны ў маўленні і паходзяць з масацкіх і іншых (публіцыстычных, юрыдычных, навуковых і г. д.) літаратурных твораў, фальклорных тэкстаў (міфаў, легенд, песень, казак, анекдотаў і інш.), а таксама з вусных выказванняў знакамітых людзей. Трэба заўважыць, што ў беларускай філалагічнай традыцыі «крылатымі» нярэдка называюцца і такія трапныя выразы літаратурнага паходжання, якія не з'яўляюцца шырока ўжывальнымі (ці ўвогуле ўстойлівымі), але дзякуючы глыбіні думкі, адлюстраванай у выразнай слоўнай форме, маюць так званую «патэнцыйную крылатасць» (Лепешаў 1998, 14).

Крылатыя выразы характарызуюцца трапнасцю выказанай думкі, лаканічнасцю і вобразнасцю сродкаў яе моўнага выражэння. Яны адыгрываюць у мове такую ж ролю, як фразеалагізмы і прыказкі, але адрозніваюцца ад іх, паводле акадэміка В.У. Вінаградава, «яшчэ не сцёртым адбіткам індывідуальнай творчасці» (Аксамітаў 1978, 13).

Выраз *крылатые слова* (< ст.-грэч. *ερεα pteroenta*), вобразнае значэнне якога абумоўлена пераносным сэнсам слова *крылаты* ('які пералітае з вуснаў у вусны'), сустракаецца яшчэ ў Гамера (гл. Дядечко 2002, 3). «Крылатыя словы» як тэрміналагічны выраз пачаў выкарыстоўвацца толькі пасля выдання нямецкім філолагам Георгам Бюхманам (1822–1884) аднайменнай кнігі «*Geflügelte Worte*» (1864), у якой былі змешчаны цытаты з твораў нямецкай і сусветнай літаратуры.

Паводле вузкага разумення тэрміна «крылатыя словы», якое склалася дзякуючы аўтарытэту Г. Бюхмана і надзвычайнай папулярнасці яго зборніка, крылатымі лічацца толькі тыя ўстойлівыя

выразы, што належаць пэўнаму аўтару і паходзяць пераважна з літаратурных твораў. Параўн.: *Ад вялікага да смешнага адзін крок* (Напалеон I); *бура ў шклянцы вады* (Ш.-Л. Монтэск'ё); *воўк у авечай скуру* (Евангелле ад Матфея); *Гора ад розуму* (А.С. Грыбаедаў); *Людзьмі звацца* (Я. Купала); *натуральны адбор* (Ч. Дарвін); *Прыйшоў, убачыў, перамог* (Ю. Цэзар); *Хваробы лечаць і атрутамі* (М. Багдановіч); *Шмат шуму з нічога* (У. Шэкспір) і да т. п. (гл. Янкоўскі 1960, 6).

«Шырокае» разуменне тэрміна «крылатыя словы» ўсталявалася дзякуючы кнізе «Крылатые слова» (1891) рускага этнографа і пісьменніка С.В. Максімава (1831–1901), у якой так называюцца любыя ўстойлівыя выразы, што шырока ўжываюцца ў маўленні і паходзяць не толькі з літаратурных ці фальклорных твораў, але і з народных абрадаў і звычаяў, тэрміналогіі разнастайных рамёстваў, юрыдычнай і сельскагаспадарчай практыкі, абавязаны сваім узнікненнем праявам народнага быту, розным гістарычным падзеям і г. д. Параўн.: *бярозавая каша* (выраз узнік у школьным асяроддзі; вучняў за розныя правінасці каралі розгамі, звычайна бярозавымі); *варфаламееўская ноч* (масавае знішчэнне гугенотаў каталікамі ў Парыжы ўначы на 24 жніўня 1572 г. напярэдадні дня Святога Варфаламея); *Вольнаму воля* (фармуліроўка звычайнага права, згодна з якой непрыгонны чалавек меў свабоду дзеяння); *курыць фіміям* (элемент старажытнага абраду ахвяравання, падчас якога спальваннем фіміям у слаўлялі багоў); *Ляжачага не б'юць* (правіла кулачнай бойкі); *на пасад садзіць* (элемент даўняга вясельнага абраду, дзе «пасады» – гэта месца, куды садзіць нявесту); *шыта белымі ніткамі* (выраз з мовы краўцоў) і да т. п. (гл. Міхневіч 1994, 274).

У сучаснай лінгвістыцы не існуе адназначнага разумення моўнай прыроды крылатых слоў. Паводле аднаго пункту гледжання, вядомасць аўтара (ці крыніцы) выразу, які набыў «крылатасць» (стаў масава ўзнаўляцца ў маўленні), уключаецца ў структуру яго плана зместу як дадатковае, экспліцытна не выяўленае значэнне «аўтарытэту крыніцы», патрэбнасць захаваць якое (гэта значыць спаслацца на аўтарытэт) і абумоўлівае ўзнаўленне крылатага выразу ў дадзенай форме і ў дадзеным сэнсе. У гэтым выпадку наяўнасць «лакальнай асацыяцыі з аўтарам (крыніцай)» разглядаецца ў шэрагу ўласна лінгвістычных фактараў узнаўляльнасці і ўстойлівасці крылатага выразу як моўнай адзінкі (гл. Прохоров 1977, 10).

Паводле процілеглага меркавання, менавіта наяўнасць аўтара не дазваляе разглядаць крылатыя выразы ў якасці адзінак мовы, што «прынцыпова не маюць аўтара». Паводле шырока вядомага погляду А.І. Смірніцкага, «як толькі якое-небудзь слова пачынае паўтарацца як “чыё-небудзь”, яно адразу набывае характар своеасаблівага маўленчага твора, адасабляецца ад сістэмы мовы: для поўнага ўключэння ў гэтую сістэму патрабуецца страта якіх бы то ні было “аўтарскіх” правоў на яго» (Смірніцкий 1954, 21). У гэтым сэнсе прынята лічыць, па словах Ю.А. Бельчыкава, што менавіта абавязковае «ўсведамленне індывідуальна-аўтарскага паходжання» (Бельчиков 1990) і ўзнаўленне крылатых выказаў у маўленні як «нечэга чужамоўнага незалежна ад таго, з’яўляецца вядомай крыніца выразу або забыта» (паводле меркавання В.М. Тэлія, гл. Общее языкознание 1972, 510–511), абумоўлівае іх няўласна моўную прыроду.

Аднак нярэдка агульнавядомыя фразеалагізмы і прыказкі, якія па сваіх семантычных, структурных і функцыянальных асаблівасцях, на першы погляд, непарыўна звязаны з гутарковай мовай і паводле свайго паходжання традыцыйна лічацца ананімнымі (гэта значыць здабыткам усяго народа), на самой справе належаць знакамітым асобам ці паходзяць з вядомых літаратурных крыніц. Напрыклад, такія шырока ўжывальныя прыказкі, як *Не капай другому яму, сам у яе ўвалішся* і *Што пасееш, тое і пажнеш*, паходзяць са Святога Пісання (адпаведна гл.: «Пасланне апостала Паўла да Галатаў», 6, 7; «Кніга Еклесіяста», 10, 8 і інш.), а вядомая прыказка *Што ў цвярозага ў галаве (на розуме), тое ў п’янага на языку* (< гр. *Τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ νήφοντος, ὑπὲρ ὑλῶντος ἐδὲ τοῦ μεθύοντος*) – гэта выслоўе грэчаскага філосафа Дыягена Сінопскага (? – каля 330 да н. э.) і да т. п.

Фразеалагізмы і прыказкі літаратурнага паходжання шырока ўжываюцца і ў сучаснай беларускай мове. Параўн.: *Апетыт прыходзіць у час яды* (< фр. *L'appétit vient en mangeant*) – афарызм французскага епіскапа Жэрома дэ Анжэ (? – 1538) з яго трактата «Аб прычынах» (1515); *З мілым (з*

любим) рай і ў шалашы (< рус. *С милым рай и в шалаше*) – радок з верша «Русская песня» (1815) расійскага паэта М.М. Ібрагімава (1778–1818); *Няма (Не бывае) правілаў без выключэння* (< лац. *Nulla regula sine exceptione*) – выслоўе рымскага філосафа Сенекі (каля 5 да н. э. – 65 н. э.); *Што <ні> галава, то <і> розум* (< лац. *Quot capita, tot sensus* або *Quot homines, tot sententiae*) – цытата з камедыі «Фарміон» (11, 4, 14) рымскага паэта Тэрэнцыя (каля 195–159 да н. э.) і да т. п.

Такім чынам, вядомасць (або «прынцыповая наяўнасць») аўтара (ці крыніцы) таго ці іншага ўстойлівага выразу можа ніяк не ўплываць ні на «абавязковасць» усведамлення носьбітамі мовы яго індывідуальна-аўтарскага паходжання (насуперак Ю.А. Бельчыкаву), ні на «інтуітыўнае адчуванне» членамі моўнага калектыву яго «чужамоўнасці» ў маўленні (насуперак В.М. Тэлія), ні на яго статус як моўнай адзінкі (насуперак І.А. Смірніцкаму). Менавіта таму самі па сабе вядомасць або невядомасць аўтара (ці крыніцы) пэўнага ўстойлівага выразу яшчэ не з’яўляюцца дастатковымі падставамі для яго кадыфікацыі адпаведна як крылатага выразу або як фразеалагізма ці прыказкі (насуперак пашыранаму ў навуковай літаратуры меркаванню, параўн. Плотнікаў 1994, 246).

Гэта яскрава выяўляецца ў лексікаграфічнай практыцы, калі адны і тыя ж устойлівыя выразы індывідуальна-аўтарскага паходжання вызначаюцца ў розных даведчаных выданнях адначасова то як крылатыя выразы, то як фразеалагізмы ці прыказкі. Параўн., напрыклад, наступныя агульнавядомыя крылатыя выразы (паводле шматлікіх зборнікаў крылатых слоў), якія падаюцца ў «Слоўніку беларускіх прыказак» (2002) І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч: *Вялікае бачыцца на адлегласці* (< рус. *Большое видится на расстоянии*) – выраз з верша рускага паэта С.А. Ясеніна (1895–1925) «Пісьмо к жанчине» (1924); *Двойчы ў адну і тую ж раку ўвайсці немагчыма (нельга)* – выслоўе грэчаскага філосафа Геракліта (каля 540 – каля 480 да н. э.); *Калі гара не ідзе да Магамета, то Магамет ідзе да гары* – выслоўе мусульманскага прарока Магамета (Мухамеда, каля 570–632), якое згадваецца ў шматлікіх літаратурных і фальклорных творах, дзе апісваецца яго жыццё; *Тэатр пачынаецца з вешалкі* (< рус. *Театр начинается с вешалки*) – афарызм рускага рэжысёра, акцёра і тэатрэтыка тэатра К.С. Станіслаўскага (1863–1938) і да т. п. Крылатыя выразы з уласна беларускіх крыніц, адзначаныя ў зборніку «Крылатыя выразы і афарызмы» (1960) Ф.М. Янкоўскага і «Слоўніку беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выказаў» (1997) С.Ф. Івановай і Я.Я. Іванова, прыводзяцца ў якасці прыказак у тлумачальным парэміялагічным даведніку І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч (2002) і ў слоўніку беларускіх прыказак і прымавак «Крынічнае слова» (1987) Р. Шкрабы і І. Шкрабы. Параўн.: *Забілі зайца не забілі, а гуку (шуму) многа нарабілі* – радкі з паэмы Якуба Ко-

ласа (1882–1956) «Новая зямля» (1910–1923); *Каб сонца заслانیць, вушэй аспіных мала* – афарызм з байкі Кандрата Крапівы (1896–1991) «Сава, Асёл ды Сонца» (1927); *Няма таго, што раньш было* – радок з верша Максіма Багдановіча (1891–1917) «Ізноў пабачыў я сялібы...» (1913); *Хоць хлеб ядуць і з вуды, але не ўсе і не заўсюды* – афарызм з паэмы Якуба Коласа (1882–1956) «Новая зямля» (1910–1923) і да т. п.

Нярэдка крылатыя выразы змяшчаюцца ў слоўніках фразеалагізмаў ці прыказак без спасылкі на іх літаратурнае паходжанне. Параўн., напрыклад, у даведніку беларускіх прыказак (2002) І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч (у якім у даведачнай частцы слоўнікавых артыкулаў «даюцца звесткі гістарычна-этымалагічнага характару»): *Многа шуму з нічога* (< англ. *Much ado about nothing*) – назва камедыі (1599) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра (1564–1616); *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра), </> я скажу, хто ты* (< ісп. *Dime con quién andas y te diré quién eres*) – афарызм з рамана «Дон-Кихот» (1605–1615) іспанскага пісьменніка Мігеля дэ Сервантэса Сааведры (1547–1616) і да т. п.

У гэтай сувязі трэба адрозніваць, на наш погляд, функцыянальны і генетычны (гэта значыць этымалагічны) аспекты кадыфікацыі ўстойлівых выразаў як крылатых. Вырашальным крытэрыем тут трэба лічыць тое, у якой якасці выраз ужываецца ў маўленні: або ўтварае ўстойлівую асацыяцыю ў свядомасці носьбітаў мовы з літаратурнай ці фальклорнай крыніцай свайго паходжання (функцыянальны аспект), або гэтая крыніца вызначаецца даследчыкам безадносна рэальных умоў функцыянавання ў маўленні дадзенага ўстойлівага выразу, літаратурнае ці фальклорнае паходжанне якога можа быць невядома членам моўнага калектыву (этымалагічны аспект).

Абсалютна дакладна кадыфікаваць той ці іншы ўстойлівы выраз як крылаты паводле функцыянальнага пункту гледжання магчыма толькі шляхам псіхалінгвістычнага эксперымента, скіраванага на выяўленне, па-першае, рэгулярнасці / нерэгулярнасці асацыяцыі дадзенага выразу з яго аўтарам (ці крыніцай) у маўленні, а па-другое, наяўнасці / адсутнасці інфармацыі аб аўтары (ці крыніцы) ўстойлівага выразу ў структуры яго плана зместу.

На функцыянальны статус ўстойлівага выразу літаратурнага ці фальклорнага паходжання як крылатага ў свядомасці носьбітаў мовы ўплывае не столькі веданне ці няведанне яго аўтара (ці крыніцы), абумоўленае прагматычнымі або сацыякультурнымі фактарамі, колькі наяўнасць у зместавай структуры дадзенага выразу асобнай семы сувязі з яго аўтарам (ці крыніцай), дэтэрмінаваная семантычнымі або стылістычнымі асаблівасцямі (напрыклад, пераносным значэннем выразу, незразумелым без ведання яго прататыпу, адметнай стылістычнай пабудовай і г. д.).

Ва ўласна лінгвістычным сэнсе крылатыя – гэта такія ўстойлівыя выразы, якія набылі шырокае распаўсюджанне ў маўленні нахштальт фразеалагізмаў ці прыказак, але ў адрозненне ад іх суадносяцца ў свядомасці носьбітаў мовы з аўтарам і / або з творам, адкуль паходзяць (паводле функцыянальнага аспекту кадыфікацыі ўстойлівых выразаў як крылатых). Параўн.: *Быць або (ці) не быць* <вось у чым пытанне> (< англ. *To be or not to be: that is the question*) – выслоўе з трагедыі «Гамлет» (1601) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра (1564–1616); *Гора ад розуму* (< рус. «Горе от ума») – назва камедыі (1824) рускага пісьменніка А.С. Грыбаедава (1795–1829); *Людзьмі звацца* – рэфрэн з верша Янкі Купалы (1882–1942) «А хто там ідзе?» (1905–1907); *Не хлебам адзіным жыве чалавек* – выслоўе са Святога Пісання («Евангелле ад Лукі», 4, 4); *Сезам, адчыніся!* – выраз з арабскай казкі «Алі-Баба і сорок разбойнікаў» (са зборніка «Тысяча і адна ноч») і да т. п.

Суаднесенасць ўстойлівага выразу з крыніцай паходжання не абавязкова павінна быць абсалютна дакладнай, дастаткова і таго, каб ён асацыіраваўся ў свядомасці носьбітаў мовы ўвогуле з літаратурай або з тэкстам-крыніцай. Напрыклад, не ўсе ведаюць аўтараў ці дакладныя крыніцы наступных шырока распаўсюджаных выразаў, але амаль кожнаму відавочна іх нефальклорнае паходжанне. Параўн.: *Каментарый лішні (не патрэбны)* (< нем. *Kommentar überflüssig*) – выслоўе нямецкага юрыста Германа Штаўба (1856–1904); *Лепш позна, чым ніколі* (< лац. *Potius sero quam nunquam*) – выраз з «Гісторыі» рымскага пісьменніка Ціта Лівія (59 да н. э. – 17 н. э.); *Сіняя панчоха* (< англ. *blue stocking*) – выраз з сатыры «Сінія» (1820) англійскага паэта Джорджа Гордана Байрана (1788–1824); *Час – грошы* (< англ. *Time is money*) – афарызм з кнігі «Парада маладому купцу» (1748) амерыканскага дзяржаўнага дзеяча і вучонага Бенджамена Франкліна (1706–1790) і да т. п.

Страта рэгулярнай асацыяцыі таго ці іншага ўстойлівага выразу з яго нефальклорным паходжаннем садзейнічае яго пераходу ў разрад прыказак ці фразеалагізмаў безадносна таго, ці застаюцца вядомымі аўтар або крыніца гэтага выразу. Напрыклад, наступныя ўстойлівыя выразы звычайна не суадносяцца ў маўленні з іх аўтарам (ці крыніцай) або ўвогуле літаратурным паходжаннем. Параўн.: *воўк у авечай скуру* – цытата са Святога Пісання («Евангелле ад Матфея», 7, 15); *Сяброўства (Сябар) пазнаецца ў няшчасці* (< лац. *Amicus certus in re incerta cernitur*) – выслоўе з трагедыі «Гекуба» рымскага паэта Энія (239–169 да н. э.); *І сцены маюць вушы* (< ісп. *Las paredes oyen*) – афарызм з п'есы «Валенсіяўскія вар'яты» (1620) іспанскага драматурга Лопэ дэ Вега (1562–1635); *трымаць порох сухім* (< англ. *keep one's powder dry*) – выраз англійскага палітычнага дзеяча Алівера Кромвеля (1599–1658) і да т. п.

Этымалагічны падыход да разумення паняцця «крылатасць» (наяўнасць літаратурнай, фальклорнай або гістарычнай крыніцы) найбольш пашыраны ў практыцы складання слоўнікаў і зборнікаў крылатых выразаў. Усе яны па прынцыпах адбору адзінак з'яўляюцца менавіта этымалагічнымі. Кожны даведнік крылатых выразаў натуральна адыгрывае яшчэ і нарматыўную ролю, паколькі недастатковае веданне ўмоў іх узнікнення часта прыводзіць да таго, што асацыяцыя з крыніцай паходжання крылатага выразу перастае быць рэгулярнай, а яго значэнне можа разумецца носбітамі мовы недакладна або нават няправільна. Для адэкватнага разумення і правільнага ўжывання ў маўленні крылатых выразаў неабходна добра ведаць: хто, дзе, калі, у дачыненні да каго ці чаго, у якім сэнсе і г. д. упершыню ўжыў дадзены выраз, а таксама літаратурны і гістарычны кантэкст яго ўзнікнення і пашырэння як крылатага.

Крылатыя выразы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове складаюць вялікі пласт адзінак як уласна беларускага паходжання, так і запазычаных з іншых моў. З вялікай колькасці разнастайных крыніц (антычнай міфалогіі, Святога Пісання, мастацкіх твораў пісьменнікаў розных эпох і народаў свету, публіцыстыкі, філасофскіх і навуковых тэкстаў, гістарычных анекдотаў, выказванняў вядомых асоб і інш.) у беларускую мову ўвайшлі тыя выразы, якія ў найбольшай ступені адпавядаюць светапогляду, этычным і эстэтычным уяўленням беларусаў.

Крылатыя словы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, ніколі не былі аб'ектам тэарэтычнага апісання ў беларускай філалогіі, да нядаўняга часу ім было прысвечана ўсяго некалькі артыкулаў (гл. Янкоўскі 1960, 5–10; Аксамитов 1987; Лепешаў 1992; Иванов 2000; Шальманава 2000; Wienidziktau, Iwanou 2002; Апанасевіч 2003; Венідзіктаў 2003; Иванов 2003; Иванова 2003 [а]; Иванова 2003 [б]; Фурс 2003; Иванова 2004; Иванова 2007 і інш.), частка з якіх змешчана ў даведачных выданнях (гл. Іваноў 2005; Лепешаў 1986; Міхневіч 1994). Дагэтуль няма і поўнага тлумачальнага слоўніка крылатых выразаў, што ўжываюцца ў беларускай мове. Крылатыя адзіны ўласна беларускага паходжання часткова адлюстраваны ў невялікім па аб'ёме зборніку «Крылатыя словы і афарызмы» (1960) Ф.М. Янкоўскага і ў лінгвакраізназнаўчым «Слоўніку беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў» (1997) Я.Я. Иванова і С.Ф. Івановай. Розныя паводле паходжання крылатыя выразы сустракаюцца ў «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» (1993) і «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў» (2004) І.Я. Лепешава, а таксама ў тлумачальных, перакладных і іншых слоўніках беларускай мовы. Натуральна, па гэтых прычынах немагчыма нават прыблізна вызначыць уплыў твораў сусветнай літаратуры і фальклору на фарміраванне корпуса крылатых слоў, што ўжываюцца ў беларускай мове, і дакладна акрэсліць яго нацыянальную адметнасць.

Адной з актуальных задач беларускага мовазнаўства, такім чынам, з'яўляецца асобнае апісанне корпуса крылатых слоў у беларускай мове як сістэмы, а ў межах гэтага вырашэнне такіх пытанняў, як выяўленне і сістэматызацыя крылатых слоў, што

ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, вызначэнне іх паходжання, структурных, семантычных і функцыянальных уласцівасцей, распрацоўка прынцыпаў лексікаграфічнага адлюстравання і апісанне крылатых слоў у спецыяльным тлумачальным слоўніку «Крылатыя выразы ў беларускай мове» (матэрыялы да якога гл. Крылатыя выразы 2004 і 2006).

ЛІТАРАТУРА

- Аксамітаў А. С. Беларуская фразеалогія. Мн., 1978.
- Аксамитов А. С. Об афоризмах, крылатых словах, изречениях, их возникновении и употреблении // Витражи мудрости: Афоризмы, крылатые слова, изречения / Сост. М.В. Король. Мн., 1987. С. 3–9.
- Апанасевіч М. «Яўген Анегін» у перакладзе Аркадзя Куляшова: Крылатыя словы і выразы // Роднае слова. 2003. № 6. С. 28–30.
- Бельчиков Ю. А. Крылатые слова // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 246.
- Венідзіктаў С. Іншамоўныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове // Studia slawistyczne. 2003. Т. 4. С. 121–130.
- Дядечко Л. П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. Киев, 2002.
- Иванов Е. Е. Языковая природа крылатых слов // Проблемы беларускага літаратуразнаўства. Мн., 2000. С. 303–312. (Terra Alba. Т. 1).
- Иванов Е. Е. О рекуррентных прототипах крылатых фраз // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Материалы III Междунар. науч. конф. (Гомель, 7–8 окт. 2003 г.). Гомель, 2003. С. 74–78.
- Иванова С. Ф. Крылатыя словы з іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц у беларускай мастацкай літаратуры // Край = Kraj. 2003 [а]. № 1–2 (9–10). С. 174–178.
- Иванова С. Ф. Крылатыя словы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (прынцыпы лексікаграфічнага апісання) // Край = Kraj. 2003 [б]. № 3–4 (11–12). С. 206–219.
- Иванова С. Ф. Крылатыя словы ў беларускай мове (з іншамоўных крыніц): Матэрыялы да тлумачальнага слоўніка // Мова і соцыум. Магілёў, 2004. С. 367–387. (Terra Alba. Т. 3).
- Иванова С. Ф. Тэкставыя крыніцы іншамоўных крылатых слоў у беларускай мове // Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica: 36. навука. арт. / Пад рэд. Я.Я. Иванова. Магілёў, 2007. Вып. 1. С. 68–84.
- Іваноў Я. Я. Крылатыя словы // Беларускі фальклор: Энцыкл.: У 2 т. Мн., 2005. Т. 1. С. 729–730.
- Крылатыя выразы ў беларускай мове: Тлумачальны слоўнік. Ч. 1. 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / Пад рэд. Я.Я. Иванова. Магілёў, 2004.
- Крылатыя выразы ў беларускай мове: Тлумачальны слоўнік. Ч. 2. 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / Пад рэд. С.Ф. Івановай. Магілёў, 2006.
- Лепешаў І. Я. Крылатыя словы // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1986. Т. 3. С. 137.
- Лепешаў І. Я. Крылатыя словы і фразеалагізмы // Роднае слова. 1992. № 9. С. 38–41.
- Лепешаў І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. Мн., 1998.
- Міхневіч А. Я. Крылатыя словы // Беларуская мова: Энцыкл. Мн., 1994. С. 273–274.
- Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Под ред. Б.А. Серебrenникова. М., 1972.
- Плотнікаў Б. А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
- Прохоров Ю. Е. Лингвострановедческое описание афористики в учебных целях: АҚД. М., 1977.
- Смирницкий А. И. Объективное существование языка. М., 1954.
- Фурс В. Біблійная афарыстыка ў беларускіх перакладах // Роднае слова. 2003. № 6. С. 78–80.
- Шальманава К. Пра некаторыя разыходжанні ў фразеалагічных мікрасістэмах: На матэрыяле бібліізмаў і антычных міфалагізмаў у англійскай і беларускай мовах // Роднае слова. 2000. № 12. С. 39–41.
- Янкоўскі Ф. Крылатыя словы і афарызмы: 3 беларускіх літаратурных крыніц. Мн., 1960.
- Wienidziktau S., Iwanou J. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя словы ў сучаснай беларускай мове // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-biało-wschodniosłowiańskich. Białystok, 2002. Т. VIII. S. 210–217.
- Пастуліў у рэдакцыю 30.04.08.
- Святлана Фёдарэўна Іванова – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры германа-романскай філалогіі МДУ імя А.А. Куляшова.